

Oksana Ostapczuk

Dwujęzyczność w tekście pisanym: strategie komunikatywne przełączania kodów

---

Przegląd Środkowo-Wschodni 3, 155-176

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Oksana Ostapczuk

Uniwersytet Moskiewski im. M. Łomonosowa
ostapczukoksana@gmail.com

Dwujęzyczność w tekście pisany: strategie komunikatywne przełączania kodów

Autorka koncentruje się na zjawisku bilingwizmu w tekście pisany, tj. celowego stosowania dwu języków w twórczości literackiej, wymagającego wysokiej kompetencji językowej (i ogólnokomunikatywnej) nie tylko od autora, lecz także czytelników. W trakcie analizy rozpatruje się różne typy bilingwizmu literackiego, uwzględniając ich zadania komunikatywne oraz związek ze strukturą systemu komunikacji. Np. wiersze makaroniczne, wywołujące efekt komiczny, powstają w takiej sytuacji socjokulturowej, gdzie stosunki języków ocenianych jako „wysoki” i „niski” układają się hierarchiczne. W strefach kontaktowych, gdzie masowa wielojęzyczność wyrasta z długotrwałych związków etnosów i kultur, powstają teksty dwujęzyczne, gdzie zmiana kodu następuje wraz ze zmianą mówiącego, gdyż z każdym z języków jest kojarzony pewien stereotyp społeczno-kulturowy. Idealna sytuacja zrównoważonego bilingwizmu – realna lub pożądana, np. konstruowana dla stworzenia solidarności politycznej – stwarza warunki do powstawania utworów dwujęzycznych, gdzie języki są niezależne od siebie, a zmiana kodu nie zależy od zmiany mówiącego, lecz celu komunikatywnego. Świadomy wybór modelu zachowania językowego w tym wypadku ma podłoże polityczno-ideowe, gdyż utrwała związek tożsamości politycznej i świadomości językowej. Jak wykazała analiza, sytuację przełączania kodu w ramach jednego tekstu cechuje ogólna niestabilność, nic dziwnego, że kończy się ona na „zwyęściwie” jednego z języków.

Słowa kluczowe: wielojęzyczność, dwujęzyczność literacka, tekst dwujęzyczny, przełączanie kodów, strategia komunikatywna, język ukraiński, język polski, język rosyjski

Wielojęzyczność (w tym dwujęzyczność) rozumiana powszechnie jako zjawisko koegzystowania w przestrzeni komunikatywnej kilku języków i posługiwanie się nimi w różnych jej sferach, badana od dziesięcioleci (wystarczy wspomnieć tu o pracach Uriela Weinreicha i Einara Haugena), wskutek swojej złożonej natury jest rozpatrywana w różnych paradygmatach naukowych o charakterze interdyscyplinarnym: socjolingwistyce, psycho- i etnolingwistyce, teorii komunikacji i innych¹. W badaniach nad wielojęzycznością został wyodrębniony zarówno aspekt społeczny, uwzględniający role i funkcje języków w społeczeństwie jako stosunkowo stałej wspólnocie komunikatywnej (jak w pracach Weinreicha, Ludwika Zabrockiego² czy ukraińskiej badaczki Łarysy Masenko³), jak też indywidualny, w centrum uwagi stawiający użytkownika języka, jego zdolności do osvajania języków oraz uwarunkowania i modele jego zachowań językowych w różnych sytuacjach komunikacyjnych⁴. Ponadto wielo- i dwujęzyczność jest rozpatrywana nie tylko w synchronii, lecz także w diachronii, gdyż sytuacja socjolingwistyczna, status i prestiż języków zarówno we wspólnocie komunikatywnej jako całości, jak też w indywidualnej i zbiorowej świadomości językowej ulegają z biegiem czasu dostrzegalnym, nierzadko wręcz dra-

¹Zob. Bilingualism, *The Handbook of Bilingualism*, ed. by T. K. Bhatia, W. C. Ritchie, London 2006.

²Zob. L. Zabrocki, *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*, Wrocław 1963.

³Badaczka proponuje np. użycie terminu *bilingwizm totalny* na oznaczenie dwujęzyczności o charakterze masowym w sytuacji, gdy jeden z języków utrzymuje (wskutek polityki państwowej) status dominujący, zob. Л. Т. Масенко, *Мова і політика*. 2-ге вид., доп., Київ 2004, http://slovoua.com/masenko_mova_politika [dostęp: 08.12.2017], eadem, *Язык і політика*, przeł. i red. A. Bracki, Gdańsk 2012.

⁴W rosyjskiej lingwistyce nad tym pracowali np. Jurij Karaułow (zob. Ю. Н. Караулов, Ю. Н. Филиппович, *Лингвокультурное сознание русской языковой личности. Моделирование состояния и функционирования*, Москва 2009), Władimir Karasik (zob. В. И. Карасик, *Языковое проявление личности*, 2-е изд., стер., Москва 2015), w ukraińskiej – Tetjana Kosmeda (zob. Т. Космеда, *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*, Львів 2006).

matycznym, zmianom. Studia historyczne nad kulturą terenów i państw wieloetnicznych, gdzie w sposób naturalny dochodzi do kontaktu języków i kultur, wykazały ścisły związek praktyk (socjo)kulturalnych z powstawaniem złożonej tożsamości i zachowań językowych⁵.

W niniejszym artykule chciałabym się skoncentrować na bardzo specyficznej odmianie dwujęzyczności, mianowicie na bilingwizmie artystycznym, utrwalonym na piśmie w utworach literackich o różnej wartości artystycznej. Bilingwizm indywidualny, kiedy naukowiec lub pisarz w swojej twórczości sięga po dwa (lub więcej) języki, zawsze jest wynikiem świadomej działalności intelektualnej⁶. Przelączanie kodów, będące w praktyce komunikacji ustnej najczęściej zjawiskiem nieświadomym, mającym na celu osiągnięcie skutecznej komunikacji i często graniczącym z interferencją, w twórczości literackiej jest stosowane celowo dla uzyskania dodatkowych konotacji semantycznych, emocjonalnych lub stylistycznych. Wybór środków wyrazu pochodzących z różnych języków przez autora wypowiedzi artystycznej służy nie tylko osiągnięciu pewnego celu komunikatywnego natury estetycznej, lecz w pewnej mierze odzwierciedla jego kompetencje językowe i komunikatywne. Mamy tu do czynienia z dwujęzycznością uzupełniającą (*additive biligualism*)⁷, gdyż autor rozszerza zasób środków wyrazu, czerpiąc z możliwości od razu kilku języków. Co ciekawe, w taki sposób wykazuje jednak nie tylko swoje zdolności do produkowania tekstów w różnych językach, lecz w pewnej mierze ogranicza krąg swoich odbiorców, gdyż zakłada się, że oni będą mogli ten utwór dwujęzyczny zrozumieć i ocenić. Właśnie w tym sensie można mówić o pewnej „eli-

⁵ Zob. G. Brogi Bercoff, *Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-Wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym* [w:] *Contributti Italiani al XIII Congresso Internazionale Degli Slavisti* (Ljubljana, 15–21 agosto 2003), Pisa 2003, s. 325–387.

⁶ Zob. А. С. Герд, *Введение в этнолингвистику. Курс лекций и хрестомати*, 2-е изд. Санкт-Петербург 2005, s. 35–37.

⁷ Zob. W. E. Lambert, *A Social Psychology of Bilingualism* [w:] *Sociolinguistics: the Essential Readings*, Oxford 2003, s. 305–322.

tarności” dwujęzycznej twórczości literackiej, gdyż np. Lew Tołstoj, przytaczając w swojej słynnej powieści *Wojna i pokój* duże partie pisane po francusku, adresował swój tekst niewątpliwie do czytelnika wykształconego, najprawdopodobniej z wyższych warstw społecznych, władającego językiem francuskim w dostatecznej mierze. Znany fakt, że dopiero w drugim wydaniu powieści (1873) partie francuskie zostały przetłumaczone przez Tołstoja na język rosyjski. Naturalnie brzmiący w ustach arystokracji rosyjskiej początku XIX wieku (kiedy dzieje się akcja powieści), pod koniec stulecia w innej sytuacji językowej, oraz – co tu jest niezmiernie ważne – w warunkach poszerzenia kręgu czytelników, język francuski już nie był tak powszechnie znany, gdyż funkcje języka rosyjskiego w roli języka kultury i elity społecznej znacznie się poszerzyły.

Podobny typ dwujęzyczności literackiej o charakterze uzupełniająco-ornamentalnym znany był w Europie, a przede wszystkim we Włoszech od wieku XV⁸ i był związany z nagminnym (nad)używaniem w poezji zwrotów łacińskich (lub – szerzej – włoskich). Taka figura retoryczna polegająca na wprowadzaniu wyrazów obcojęzycznych w celach stylistycznych w teorii poetyckiej jest określana jako makaronizm. W Polsce ten typ artystycznego bilingwizmu z wykorzystaniem makaronizmów pochodzenia przeważnie łacińskiego zyskał popularność w wieku XVI, później był szeroko poświadczony w XVII-wiecznej literaturze sarmackiej. Jednakże to, co na początku powinno służyć podkreśleniu erudycji i poziomu wykształcenia autora, jednocześnie pochlebiając jego czytelnikom, później stało się wyrazistym środkiem stylistycznym nadającym wypowiedzi odcień prześmiewczy, ironiczny, co wiąże się między innymi z zatracaniem przez łacinę swojego statusu języka kultury i edukacji oraz z ogólnym obniżeniem poziomu znajomości tego języka klasycznego. Adam Mickiewicz używa na przykład wtrętów łacińskich do otwarcie żartobliwej charakterystyki bohaterów swoich

---

⁸Zob. А. П. Квятковский, *Поэтический словарь*, Москва 1966, <http://feb-web.ru/feb/kps/kps-abc/kps/kps-1495.htm>, s. 149 [dostęp: 08.12.2017].

poematów: „Twardowski ku drzwiom się kwapił / Na takie *dictum acerbum*, / Diabeł za kontusz ułapił: / A gdzie jest *nobile verbum*?” Podobną funkcję odgrywają wtręty łacińskie w trawestacyjnym poemacie pioniera współczesnej literatury ukraińskiej Iwana Kotlarewskiego *Eneida* (1795), ściśle związanym z tradycją piśmiennictwa staroukraińskiego, który pokazuje śmieszność i przesadę takiego zachowania językowego.

Енеус ностер магнус панус / І славний троянорум князь, / Шмигляв по морю, як циганус, / Ад те, о рекс! прислав нунк нас. / Погамус, доміне Латине, / Нехай наши капут не загине. / Пермітте жить в землі своєї, / Хоть за пекунії, хоть гратис, / Ми дяковати будем сатис / Бенефіценції твоєї.

Efekt komiczny w danym wypadku nasila się dzięki graficznemu przeobrażeniu wyrazów łacińskich, zapisanych cyrylicą. Przełączanie kodu odbywa się, jak można obserwować, wewnątrz syntagmatu, co w praktyce oznacza nie tylko graficzne, lecz także gramatyczne podporządkowanie elementów łacińskich regułom języka ukraińskiego, taka metamorfoza staje się jednocześnie dodatkowym narzędziem ekspresywnym. W XIX-wiecznej poezji rosyjskiej w analogicznej roli występowała też wspomniana wyżej francuszczyzna, gdyż zaśmieszenie mowy wtrętami obcojęzycznymi nie świadczyło już o wysokiej kulturze lub elitarności, lecz było środkiem ośmieszania się.

Вот в дороге я пустилась: / В город Питер дотащилась / И промыслила билет / Для себя э пур Анет, / Э пур Харитон ле медник. / Сюр ле пироскаф «Наследник», / Погрузила экипаж, / Приготовилась к вояж. / Но на Бердовой машине / Вздумалось моей кухне / Бедную меня, малад, / Проводить жюске Кронштадт (з роетату А. Мятлева).

Źródłem efektu komicznego jest w obu tych i podobnych wypadkach połączenie w ramach jednego utworu, ba – jednej frazemy – środków językowych, zaczerpniętych z różnych języków, którym przypisywane są w świadomości językowej różne role, związane z miejscem języka w hierarchii kulturowej we wspólnocie komunikatywnej, jeden z któ-

rych jest postrzegany jako „wysoki”, drugi zaś „niski”. Zarówno łacina dla języka polskiego i staroukraińskiego, jak też później francuszczyzna dla języka rosyjskiego wiązały się z wysokim prestiżem kulturalnym, tracąc który stawały się faktem kultury masowej, nierzadko tandetnej.

Trochę inne konotacje tworzą się w XIX-wiecznych (i późniejszych) utworach literackich, gdy podstawowy język utworu koliduje z językiem, wysoki status którego nie jest wynikiem naturalnego rozwoju kontaktów kulturowych, lecz w tej lub innej mierze jest narzucany przez państwo / elity i swoje „pretensje” na prestiż społeczny realizuje poprzez zdominowanie i podporządkowanie sobie języka większości, tym bardziej że dzieje się to w warunkach ogólnej demokratyzacji sytuacji komunikatywnej i językowej. Rozpatrywane pod tym kątem wtręty rosyjskojęzyczne lub język mieszany w utworach XIX-wiecznej literatury ukraińskiej służą przede wszystkim ośmieszeniu takiego „pretensjonalnego” zachowania językowego, niemającego uzasadnienia komunikatywnego z punktu widzenia autora. Widzimy to na przykładzie utworów dramatycznych Hrygoryja Kwitky-Osnowjanenki, gdzie bohaterowie negatywni wypowiadają się językiem mieszanym z narwarstwieniem ruszczyzny i cerkiewnosłowiańszczyzny. Podobieństwo funkcji retorycznej, łączenie elementów językowych nie tylko o różnym pochodzeniu, lecz także nacechowaniu stylistycznym zrodziły tradycję postrzegania takich utworów jak makaronicznych⁹. Choć trudno nie dostrzec tu również oczywistych rozbieżności: przełączanie kodu w wypadku przejścia z rosyjskiego (nawet jeśli jest to styl wysoki, znajdujący się pod wpływem starocerkiewnosłowiańskiego) na ukraiński i *vice versa* odbywa się w kręgu języków bliskich sobie pod względem zarówno grafiki, jak też gramatyki i niewątpliwie składni, lecz w pewnym sensie również słownictwa – w odróżnieniu od przytoczonych wyżej przykładów, gdzie zmiany kodu dokonuje się na język zdecydowanie bardziej daleki pod każdym względem formalnym. Poza tym w wy-

---

⁹ Zob. К. В. Ленець, *Макаронічна мова* [w:] *Українська мова. Енциклопедія*, Київ 2000, <http://litopys.org.ua/ukrmova/um41.htm> [dostęp: 08.12.2017].

padku XIX-wiecznej (i późniejszej) prób oddania na piśmie praktyki mieszania języka rosyjskiego i ukraińskiego w komunikacji codziennej nie chodzi raczej o „wysokie” i „niskie” usytuowanie języków i ich status, gdyż hierarchia tych kodów językowych nie jest jeszcze ustabilizowana, ukraiński zaś mimo położenia języka gminnego jest językiem większości i kultury tradycyjnej, który przeżywa właśnie emancypację komunikatywną.

W pewnym sensie bliższe klasycznej poezji makaronicznej są powstałe w Galicji podczas Wiosny Ludów utwory natury propagandowo-politycznej, ośmieszające pretensje Austrii i języka niemieckiego na najwyższy status we wspólnocie komunikatywnej regionu. Znany w swoim czasie galicyjski poeta Kacper Cięglewicz, wydający swoje utwory we Lwowie w postaci druków ulotnych pod pseudonimem Baltazara Szczuckiego¹⁰, jest autorem m.in. *Kolędy na rok 1846*¹¹ – wiersza makaronicznego, gdzie przełączanie kodu z polskiego na niemiecki odbywa się również w ramach jednego syntagmatu.

Przyjechał draj krul na szopa w nocy z bogatem, / Przywioz dla Krystus poltora worka z dukatem. / Dla Jozef starego, / Cwej Eimer wein dobrego, / fasował na szopa.

Jak widać, wtrącanie elementów obcych do polskiego systemu gramatycznego powoduje zniekształcenie nie tylko wyrazów i form niemieckich, lecz także polskich, a wszystko to służy z jednej strony stwarzaniu ironicznego wizerunku językowego Austriaka w Galicji jako przedstawiciela władz oficjalnych, z drugiej zaś – przekazaniu ważnych treści natury politycznej, co wprost jest wyrażone w tekście utworu, drwiącego z nowego porządku:

¹⁰ O tym poecie polskim, piszącym również po ukraińsku, zob. m.in. P. Кирчів, *Мовою українського народу* [w:] *Українською мовою натхнені: Польські поети, що писали українською мовою*, Київ 1971, s. 3–40, 292–293.

¹¹ Druk ulotny: *Kolenda na rok 1846*. Baltazar Szczucki (pseud.) Drukarnia Piotra Pillera: ze zbiorów Biblioteki Ossolińskich we Lwowie.

I pudal nota od *draj* gabinet do pana: / *Ze tejlung* Polen de facto, jest dokonana, / Bo chciała wolności, / *Zelbststendig* z równości, / Co trzeci Maja pokazał.

Dodam, że mieszanie języka rosyjskiego z niemczyzną daje podobny efekt stylistyczny, zgodnie z intencją autora przełączanie kodu z rosyjskiego na niemiecki wraz ze zmianą grafiki i zniekształceniem formy gramatycznej powoduje dość wyraźny efekt satyryczno-prześmiewczy. Tu można przytoczyć znany przykład, i to „z górnej” półki literatury XX-wiecznej, wiersz Demjana Biednego:

Ихъ фанге ан! Я нашинаю. / Эст ист для всех советских мест, / Для русских люд из краю в краю / Баронский унзер манифест. / Вам мой фамилий всем известный: / Ихъ бин фон Врангель, герр барон. / Я самый лючий, самый шестный / Есть кандидат на царский трон.../... Мит клейнем, глупеньким умишком / Всех зо генанттен простофиль / Иметь за власть?! Пфуй, это слишком! / Ихъ шпрехе: пфуй, даст ист цу филь!

Warto jednak odnotować, że środki stylizacyjne, wykorzystane przez autora dla oddania charakterystycznego akcentu niemieckiego, ograniczają się kręgiem najpopularniejszych zwrotów, co nie wymaga od czytelnika specyficznej kompetencji językowej, gdyż są to wyrazy i formy powszechnie znane i uznawane w świadomości językowej za typowe znaki „germanizacji”.

Zupełnie inną sytuację obserwuje się w wypadku, gdy języki posiadają równy lub bliski sobie status we wspólnocie komunikatywnej – przynajmniej w świadomości niektórych jej przedstawicieli – jak np. polszczyzna i ukraińszczyzna w połowie XIX wieku na ziemiach ukraińskich, które znalazły się w granicach dwóch państw zaborczych: Austro-Węgier i Rosji, gdzie siłą rzeczy były pozbawione statusu oficjalnego. Polsko-ukraińską dwujęzyczność odnotowuje się w intermediach i żartobliwych wierszach już od XVII wieku, gdyż języki pełniły podobne funkcje, konkurując w systemie komunikatywnym na terenach dzisiejszej Ukrainy, ponadto każdy z języków był kojarzony z pewną warstwą społeczną i grupą etniczną, przedstawiciele których grali w ówczesnych

sztukach swoje ściśle określone role. Podobny językowy podział ról stosuje wspomniany już Kacper Cięglewicz, np. w swoim utworze prozą, stylizowanym na intermedium *Rusin i Mazur*¹², w której bohaterowie wypowiadają się każdy w swoim języku – a raczej w gwarze: elementy gwarowe zauważalne są na wszystkich poziomach języka, ale przede wszystkim w fonetyce, wystarczy odnotować mazurzenie i „ukanie” w mowie Mazura i „ikawizm” oraz zwężoną wymowę *e* w mowie Rusyna:

*Rusin. Sława Isusu Chrystu! / Mazur. Na wieki wieków Amen. (z zadziwieniem). A witajcie kmotse (podają sobie ręce). Jak się ta macie? Cus tu dobrego porabiacie? Jak się tam ma wasa gosposia, dziatua, gospodarstwo? / Rusin. Djakuju waszeci na spytanie. Sławyty Boha wsio zdorowo wsio dobre. A wy kume jak sia majete? Szczo tam u was dobreńkoho czuwaty? – Żinka, ditoczkie, chudibka, czy na dobrim zdorowlu? Jak tam u was na obchodi? / Mazur. Dziękować wam kmotse za spytanie. Usyćko dziekować Bogu dobre. Byu tys ta u was dysc? Jak się ta dzieje w polu?*¹³

Odwołanie się do gwary w wypadku z ukraińszczyzną jest uzasadnione obiektywnie: język ukraiński mówiony dopiero dąży do osiągnięcia statusu literackiego, komunikatywna emancypacja języka ukraińskiego rozumianego jako „żywy”, „ludowy” zaś jest w tym okresie zupełnie nowym zjawiskiem socjokulturowym. Swoją drogą, wybór przez autora dla polskich partii tekstu mowy gwarowej (albo nasyconej elementami gwarowymi) można traktować jako próbę świadomego wyrównania statusów języków, ponieważ polski język literacki w zestawieniu z ukraińszczyzną mógł być odbierany jako „wysoki”. Logiczny pod tym względem wydaje się także wybór określeń etnicznych dla bohaterów dialogu: to są etnonimy raczej regionalne (*Mazur, Rusin*), nie ogólnonarodowe (jak *Polak, Ukrainiec*). Intencja autora mieści się, jak

¹² *Rusin i Mazur. Dialog przez Baltazara Szczuckiego*, drukiem Piotra Pillera, Lwów 1848, s. 3–13.

¹³ *Ibidem*, s. 3.

i w poprzednim utworze, w polu polityczno-propagandowym, a bohaterowie wypowiadają się na ostre tematy życia społecznego, cel komunikatywny zaś polega na ustalaniu kontaktu językowego i solidarności etniczno-społecznej:

Mazur. Mie się widzi ze tu ktoś tseci między rusina i polaka w galicyi palec wtyka zeby ich powadzić, ale jak się to wyda, tobym ta niechiau być tym subrawcem. Oj coś to z nim będzie kiepsko. / Rusin. A meni sia zdaje szczo tuju bidu robjat toti dwa czorty szczo tu je wi Lwowi oden za nimcia, a druhy za moskala peribrani, i szczo lizut w hrisznoju duszu aby nepokojaly narid, i czerez kołotniu meże namy piddały nas na wikie nimciam abo moskalam¹⁴.

Na Ukraińskim Prawobrzeżu, które wskutek trzeciego rozbioru Polski znalazło się w ramach Imperium Rosyjskiego, w tym samym czasie (połowa XIX wieku) pojawia się polsko-ukraiński bilingwizm literacki, który wyrasta z wiadomego wyboru modelu zachowania językowego w rodowisku (drobnej) szlachty, w większości polskojęzycznej. Kontakt języka ukraińskiego i polskiego, zwłaszcza na Ukrainie Prawobrzeżnej, jak wiemy, był długotrwały, ale bliskość języków i dosyć niski prestiż komunikatywny języka ukraińskiego w ciągu XVIII i XIX wieku doprowadziły do tego, że przy ogólnej masowości, dwujęzyczność dla nosicieli języka polskiego ograniczała się do używania zwrotów grzecznościowych w kontaktach z Ukraińcami lub do poszczególnych wtręć leksykalnych w tekstach zarówno pisanych, jak też (domniemanie) mówionych. Właśnie taki typ bilingwizmu poświadczają liczne utwory poetów szkoły ukraińskiej w poezji polskiej połowy XIX wieku; dla większo ci autorw piszących na tematy ukraińskie („kresowe”) ukraińszczyzna pozostawała jedynie rodkiem swoistej egzotyżacji. Aktywne użycie języka ukraińskiego, produkowanie w nim tekstów samodzielnych staje się możliwe dopiero w specyficznych warunkach komunikatywnych i socjopolitycznych w okresie międzypowstaniowym (do 1863 roku).

---

¹⁴ Ibidem, s. 10.

Jednym z pierwszych pisarzy, który w pewnym sensie przełamał tradycję bilingwizmu pasywnego i zaprowadził do literatury inny typ polsko-ukraińskiej dwujęzyczności, zmierzający do wyrównania statusów obydwu języków, był Tymko Padura. Autor ten dla historyków literatury jest postacią kontrowersyjną i był swego czasu oceniany zarówno jako największy ukraiński poeta Prawobrzeża, jak też najgorszy przedstawiciel polskiej szkoły ukraińskiej. Już w latach 1832–1842 Tomasz Padura zdobywa popularność dzięki publikacjom swojej ukraińskojęzycznej poezji w różnych polskich periodykach; w 1844 roku w Warszawie ukazał się pierwszy zbiór jego poezji – *Ukrainki z nutoju*. Na szczególną uwagę zasługuje wartościowanie polszczyzny i ukraińszczyzny, używanych przez Padurę w twórczości literackiej. Jak świadczą biografowie poety, język ukraiński uważał on za swój język ojczysty, jednakże, jak u większości poetów kresowych, oznaczało to specyficzną hierarchię wartości: „Polskę uważał Padura za swoją ojczyznę, Ukrainę zaś, która stanowiła część składową Polski, za swój kraj rodzinny w szczególności, za swoją bezpośrednią matkę”¹⁵. W tym kontekście wybór polsko-ukraińskiego modelu komunikacji stawał się środkiem identyfikacji kulturalnej i społecznej. Używanie języka ukraińskiego w twórczości poetyckiej było swoistym sygnałem ideologicznym: ukraińszczyzna występowała jako sposób nawiązania kontaktu z „Kozakami” w przededniu powstania styczniowego, będąc jednocześnie swoistą metodą przeciwdziałania oficjalnej polityce rusyfikatorskiej Imperium. Jednocześnie polszczyzna była dla niego niepodważalną wartością i znakiem przynależności do stanu szlacheckiego, będąc tym samym językiem o największym potencjale kulturowym. Wszystkie komentarze do ukraińskich wierszy w *Pyśmach* podawane były po polsku, język polski zdobywał przewagę także w tekstach prozatorskich i listach, co niewątpliwie świadczy o istnieniu w świadomości językowej Padury pewnej hierarchii języków i dominowaniu w niej polszczyzny.

---

¹⁵ Jest to pośmiertne pełne wydanie utworów poety: *Pyśma Tymka Padurry*, Warszawa 1874, s. XVI.

Istnieje tylko jeden utwór – wiersz *Romanowi Sanguszcze na Nowy Rok 1828* – w którym odnotować można tendencję do wyrównania statów obydwu języków: przemienne wprowadzanie polskich i ukraińskich zwrotek odbywa się bez żadnych dodatkowych konotacji stylistycznych, jest to na dodatek „międzyfrazowe” przełączanie kodów, na przykład:

*Schodyt sonce w tychim rańci, / Rozśmijaw sia nowyj świt; / Rańsze twoho sercia brańci / Życzat tobi mnohych lit. (U) / Wspomnieć sobie serce boli, / Jaka była przeszłość, jaka!... / A chcąc cieszyć się w niewoli, / Zaśpiewajmy krakowiaka (P)*¹⁶.

Jak widać, języki zachowują tu odnośną autonomiczność, partie polskie i ukraińskie są niezależne i dość duże, spójność tekstu osiągnana jest nie na poziomie formalnym (*sensu stricto* językowym), lecz semantyczno-retorycznym. Ważne, że w tym wypadku odtwarza się model dwujęzyczności zamiennej, w którym użycie języka nie zależy od zmiany mówiącego ani funkcji wypowiedzi, a sam tekst jest skierowany do odbiorcy, władającego w równej mierze obydwoma kodami językowymi.

Podobny typ wypowiedzi literackiej, sformułowanej jednocześnie w dwu językach, okazał się jednym z mocnych narzędzi ideowych w czasie ostatniej rewolucji ukraińskiej w 2014 roku. Właśnie wtedy w ukraińskim życiu politycznym wyodrębniła się grupa ludzi o podzielonej identyczności – chodzi o tak zwanych rosyjskojęzycznych Ukraińców, którzy zajęli aktywną pozycję w obronie ukraińskiej państwowości, mimo że podstawowym narzędziem komunikacji dla nich pozostawał język rosyjski¹⁷. W styczniu 2014 w sieci szybko zdobył popularność wiersz poetki, piszącej – głównie po rosyjsku – pod pseudonimem Sasza Kladbiszcze (*Cmentarz*)¹⁸, z wymownym tytułem

¹⁶ Ibidem, s. 217–218.

¹⁷ Zob. V. Kulyk, *Ukrainian Nationalism since the outbreak of Euromaidan*, „Ab Imperio” 2014, nr 3, s. 93–122.

¹⁸ Na swojej stronie w Facebooku określa siebie sama jako „skald”, stwarza wiersze i piosenki, pisząc od pierwszej osoby: https://www.facebook.com/pg/kladbische/about/?ref=page_internal [dostęp: 14.12.2017].

*На двох языках*¹⁹, gdzie sam tytuł zawierający zmianę kodu (U-R) sygnalizuje, że w utworze zetkniemy się z kolizją dwóch języków.

Когда рискуешь каждую минуту (R) / Згубити розум (U) и сойти с ума (R), / Нас называют „банда майданутих” (U), / „Бендеровцы”, „фашисты” и „чума”. / Но может быть... Не хочешь ли узнать-ка, / (уверен, ты не знал, что это так), (R) / Що „вуйко” означає „рідний дядько”. (U) / А мамы брат – тебе он разве враг? (R)

Praktyka dwujęzyczności, gdy kod przełączany jest za każdym razem przy zmianie mówiącego, jest stosowana w ukraińskich mediach od kilku dziesięcioleci (np. prowadzący mówi po ukraińsku, zaś gość programu konsekwentnie odpowiada po rosyjsku). Aktywnie krytykowana przez językoznawców, alarmujących o stan normy w obydwu językach literackich, gdyż w warunkach tak częstego przełączania kodów nieunikniona jest interferencja, sytuacja ta jednakże doprowadziła do faktycznego wyrównania statusów obydwu języków, używanych w ukraińskiej wspólnocie komunikatywnej, o czym dobrze świadczy przytoczony wiersz, imitujący dialog. Autorka wiersza nie tylko demonstrowuje „idealny” zbalansowany typ dwujęzyczności, gdyż wysoki poziom kompetencji językowej w obydwu językach pozwala jej na produkowanie poprawnych wypowiedzi, lecz odwołuje się ona także do swoich czytelników, zakładając, że ich kompetencja komunikatywna pozwoli na zrozumienie utworu i odczytanie treści symbolicznych wyrażanych w każdym z języków, a jednocześnie pomoże zbudować solidarność obywatelską i zrozumienie niezależnie od językowej formy wypowiedzi:

Подумай, що заховане у слові! (U) / Тогда добра настанет перевес. (R) / Галичина – земля краси й любові, (U) / А вове не „дивизия SS”. (R) / Шахтер – герой труда и работяга, (R) / А не „донецьке бидло із совка” (U).

¹⁹ Po raz pierwszy został opublikowany na popularnej platformie stichi.ru 26/01/2014 w ramach tak zwanego dziennika literackiego, zob. <https://www.stihi.ru/diary/> [dostęp: 26.01.2014], później zaś autorka była zmuszona opuścić tę stronę.

Dodatkowym źródłem dynamizmu w drugiej części wiersza jest nasilanie się częstotliwości zmiany kodu: jeśli w pierwszej połowie tekstu przejście na inny język odbywa się wraz z zakończeniem frazy rytmicznej, to w drugiej jego połowie mamy do czynienia z przełączaniem kodu wewnątrzfrasowym z przejściem do innej figury rytmicznej. Jednocześnie partie językowe tracą swoją odnośną niezależność, gdyż faktycznie są wzajemnym tłumaczeniem, chociaż takie „dublowanie” treści od razu w dwu językach niewątpliwie sprzyja podkreśleniu wyrażanych w tekście znaczeń jak każde powtórzenie, co jest łatwo dostrzec w zakończeniu wiersza:

*И подвиг есть (R) – і також є звитяга / Тримай-но руку! (U) –
Вот моя рука! / Им нас не разделить. (R) Не розлучити, / Бо ми
брати. (U) Мы братья навсегда, / Нам рядом жить (R) – нам поруч
вічно жити! / Я знаю – час настане, (U) и тогда В краю родном
(R), у рідному у краю, Перетнемо ту прокляту межу. (U) Героям
слава! – не перекладаю. (U) Героям – слава! – Не перевозжу (R).*

Muszę jednak zaznaczyć, że to jest jeden z bardzo nielicznych znanych mi przykładów „zamiennego” (przynajmniej częściowo) bilingwizmu rosyjsko-ukraińskiego w literaturze współczesnej. Mamy jeszcze kilka podobnych tekstów z wykorzystaniem środków językowych różnego pochodzenia o bliskiej treści ideowej, komunikatywny cel których można określić zwięźle jako ustalanie (lub utrwalanie) kontaktu i wzajemnego zrozumienia. Wiersz znanego ukraińskiego poety-piosenkarza Anatola Matwijczuka *Два языка, дві мови*, sygnalizujący – tak jak poprzedni – w tytule o specyfice swojej formy, ma w dużej mierze przewidywalną strukturę z faktycznym dublowaniem treści powtarzanej po kolei w dwu językach:

*Я – киевлянин (R), „я – киянин” (U), / Я горожанин (R), „я міський”
(U), „Львів’янин він” (U), а он – кримчанин! (R) / А я – такой (R),
„а я – такий” (U).*

Wewnątrzfrasowe przełączanie kodów przybliży jednak formę wiersza do utworów makaronicznych, gdzie wtręty z innego języka odgry-

wają rolę uzupełniającą, brakuje tu jednak negatywnego nacechowania stylistycznego i konotacji ujemnych. Jednocześnie, ponieważ jako taka sytuacja dwujęzyczności przy paralelnym użyciu języków nie jest stabilna, dąży ona do wyboru jednego z języków. W danym wypadku łatwo da się ustalić, który z języków jest dla autora podstawowy, gdyż w drugiej części utworu przewagę zdobywa język rosyjski, elementy ukraińskie zaś pełnią funkcję raczej ornamentalną:

Я не делю друзей и „друзів” / Но не люблю „брехню” и ложь, / Не подчиняюсь, „не корюся”, / Чужого „не чіпай” – не трожь! / Люблю Отчизну – „Батьківщину” / „Тут все моє”, здесь, все мое... / „І якщо треба – то загину” / Или погибну за нее. / пойми же, друг мой, право слово, / „Ії Богу, зрозумій мене” / Два языка, „дві різні мови”, / А сердце – „серце лиш одне!”

Cudzysłów konsekwentnie wykorzystany przez autora do wyodrębnienia elementów ukraińskich służy jako dodatkowy sposób rozgraniczania stref językowych i sygnał przełączania kodu.

Chciałabym podkreślić, że jest to – tak jak w wypadku z Padurą – świadoma próba stworzenia w literaturze modelu dwujęzyczności w pewnym sensie idealnej w swojej równości i izofunkcjonalności – i właśnie dlatego nieosiągalnej. Widzimy tu, że podstawową kwestią, która w pewnej mierze sprzyja również spójności tekstu na poziomie retorycznym, jest kwestia przetłumaczalności, konieczności i możliwości nawiązania kontaktu, komunikacji jako takiej. Jak widzimy, w odróżnieniu od wiersza Padury, partie językowe w utworach współczesnych nie zawsze są autonomiczne, często będąc echem wypowiedzi w innym języku albo wprost jego tłumaczeniem. Intencją autora jest wyraźnie próba nawiązania dialogu ideowego mimo (formalnej?) różnicy wyrazu językowego i żywionych stereotypów.

Zresztą kwestia przetłumaczalności jako taka na poziomie oddzielnych wyrazów ukraińskich jest jednym z ulubionych tematów w dyskursie sieciowym na tematy około- i metajęzykowe. Najczęściej brak rosyjskich (rzadziej ukraińskich) odpowiedników na wyrażenie pojęć, w tym mających ważne znaczenie w dyskursie politycznym, jest dosta-

tecznym uzasadnieniem dla przełączania kodu. Taka strategia komunikatywna jest dodatkowo komentowana przez samych autorów wypowiedzi, co dobrze świadczy nie tylko o podzielonej tożsamości, lecz również o podwójnej świadomości językowej, sformowanej w warunkach długotrwałej dwujęzyczności.

В українском языке есть слова, у которых нет аналога в русском. Одно из них – слово (R) „зрада”. Зрада – це більш ніж російське (U) „предательство”. После предательства можно отмыться, очиститься, покаяться – авось, простят и забудут (R). Після зради такого не буде. Ніколи. Зрада – як клеймо (U)²⁰.

Цікава деталь з сьогоднішнього відео луганського мітингу. Коли треба було пояснити людям про самовизначення і самоврядування, чоловік з мікрофоном сказав, що вирішуватиме все „громада”. так і сказав, з донбаським акцентом: будет решать ГРАМАДА. Тобто все говорилось російською, але коли дійшло до найважливішого, власне, до слова, яким треба позначити те, ХТО і ЩО буде самовизначатися, то вийшло, що... в російській мові слова такого немає.... Бо російське „община” – не те. Община – це щось органічно-тілесне, біологічно-природне, кровно-еротичне, але не громадянське. В „общине” – містичний екстаз і п’яне єднання, але не самоврядування. В „общине” немає громадського і громадянського, в „громаді” – є²¹.

²⁰ „W języku ukraińskim są wyrazy, które nie mają odpowiedników w rosyjskim. Jeden z nich – to wyraz (R) „зрада” „zdrada”. „Zrada” to jest więcej niż rosyjskie (U) „предательство”. Od niego można się odmyć, oczyścić, spokutować – a nuż przebaczą i zapomną (R). Po zdradzie takiego nie będzie. Nigdy. Zdrada to jest jak piętno”, <https://www.facebook.com/alena.balaba?fref=nf> [dostęp: 11.07.2014]. Tu i dalej tłumaczenie własne.

²¹ „Ciekawy szczegół z dzisiejszego wiecu w Łuzańsku. Kiedy trzeba było wyjaśnić ludziom co to jest samorząd, człowiek z mikrofonem powiedział, że decydować będzie «gromada», tak i powiedział, z donbaskim akcentem: będzie decydować «gramaда». To jest wszystko było powiedziane po rosyjsku, ale kiedy doszło do najważniejszego, właśnie, do wyrazu, który by określił, KTO I CO będzie decydował, to okazało się, że ... w języku rosyjskim nie ma takiego wyrazu... Bo rosyjskie «obszczina» to nie jest to samo. «Obszczina» to jest coś organiczno-cieleśnego, biologiczno-naturalnego, krewno-erotycznego, ale nic obywatelskiego. W «obszczinie» jest ekstaz mistyczny i pijane jednoczenie, ale nie samorząd. W «obszczinie» nie ma obywatelskiego,

Swoistość stylistyczna i ideograficzna, różnica konotacji semantycznych i ekspresywnych jest uzasadnieniem stosowania wtrętów obcojęzycznych jako dodatkowego środka ekspresywności, celowo wprowadzanego do tekstu.

*Что очень расстраивает в Днепре, так это то, что город выглядит неухоженным. ... Проспект Петровского – это вообще, простите, (R) жах (U)*²².

*Только не ждите (R) будьласка (U) мгновенных результатов. Их нет и быть не может! ... Запаситесь терпением (R)*²³.

*Все добре, крім нато. народ ще недопоміаєт*²⁴.

W odróżnieniu od interferencji zachodzącej w mowie (języku mówionym) najczęściej nieświadomie, w tekstach pisanych zarówno pojedyncze wtręty obcojęzyczne, jak też nierzadko interferemy są wykorzystywane celowo w celach ekspresywnych i stylistycznych i mają motywację komunikatywną. To się tyczy również tekstów tworzonych jednocześnie w dwu językach, powstających w specyficznych celach ideowo-politycznych w sytuacji konfliktu społecznego, dublowanego w przestrzeni językowej. Podkreślenie równowartościowości i izofunkcjonalności języków jest główną intencją twórców takich tekstów. Jednakże jest to równowaga bardzo niepewna, gdyż współlistnienie dwu języków nie tylko w jednej przestrzeni komunikatywnej, lecz tym bardziej w ramach jednej wypowiedzi, nie jest z perspektywy długotrwałej produktywne, co stwarza warunki do wyboru jednego z nich. W wieku XIX współlistnienie języka rosyjskiego, polskiego i ukraińskiego w ko-

a w «gromadzie» jest», <https://www.facebook.com/volodymyr.yermolenko?fref=nf> [dostęp: 14.12.2017].

²² [dostęp: 30.03.2015].

²³ „Tylko nie czekajcie (R) proszę państwa (U) efektów natychmiastowych. Ich nie ma i być nie może! ... Proszę się uzbroić w cierpliwość” (R), <https://www.facebook.com/alex.mochanov/posts/1512680702316376?fref=nf> [dostęp: 14.12.2017].

²⁴ „Wszystko jest dobrze, oprócz NATO, ludzie jeszcze (U) nie rozumieją (R)” <https://www.facebook.com/Maidan2.0?fref=nf> [dostęp: 14.12.2017].

munikacji publicznej na terenach ukraińskich skończyło się na rusyfikowaniu lub ukrainizowaniu szlachty. Obecnie możemy na własne oczy obserwować, jak rozwija się sytuacja z podzieloną tożsamością rosyjsko-ukraińską. W ostatnie lata odnotowuje się stosunkowo nową tendencję do całkowitej zmiany kodu (z rosyjskiego na ukraiński), co się dzieje w ramach harmonizacji tożsamości politycznej i językowej i wyraża się w świadomym wyborze ukraińszczyzny jako podstawowego języka w kontaktach zewnętrznych. Trudno w tej chwili ocenić skalę tego zjawiska, ale tendencja, odnotowywana już od kilku lat²⁵, zarysowuje się po 2014 roku bardzo wyraźnie i w sposób oczywisty się zaostrza²⁶. Deklaracje o świadomym przejściu na język ukraiński należą tak zwykłym nosicielom języka²⁷, jak też ludziom publicznym, jak np. Borys Chersoński, znany rosyjskojęzyczny poeta z Odessy:

²⁵ Wcześniej już pisałam o tym i o sposobach wpływu na normę przez nosicieli języka ukraińskiego, którzy świadomie wybierają swój model zachowania językowego (zob. O. Остапчук, „Сообщества действия” в украинском коммуникативном пространстве: к вопросу о социолингвистическом прогнозировании в условиях вариативности нормы [w:] *Bydgoskie studia nad pragmatyką językową. 2. Globalizacja a przemiany języków słowiańskich*, red. H. Kurek, M. Świącicka i M. Peplińska, Bydgoszcz 2016, s. 72–89), o podobnym zjawisku na Białorusi i ideowej motywacji świadomego wyboru języka (zob. C. Woolhiser, *New speakers of Belorussian: Metalinguistic Discourse, Social Identity and Language Use* [w:] *American Contributions to the XV Congress of Slavists*, eds D. M. Bethea, Ch. Y. Bethin, Bloomington 2013).

²⁶ Zob. analizę najnowszych danych socjologicznych świadczących o zmianie priorytetów u odbiorców mass mediów, В. Кулик, *В усіх мунях медій споживачі віддають перевагу продуктам українською мовою*, <http://detector.media/rinok/article/128765/2017-08-09-v-usikh-tipakh-medii-spozivachi-viddayut-perevagu-produktam-ukrainskoyu-movoyu/> [dostęp: 08.12.2017].

²⁷ Zob. np. deklarację o przejściu na język ukraiński Oleksandra T.: <https://www.facebook.com/sashatodorchuk/posts/930680550283844> [dostęp: 28.01.2015] lub historię „ukrainizowania” się od Aliny M. z Dnipra, <https://www.facebook.com/alina.mykhailova.7/posts/1500182220249712> [dostęp: 28.01.2015] stworzona została cała grupa w sieci społecznościowej Facebook, gdzie ludzie z różnych regionów Ukrainy dzielą się swoimi historiami przejścia na język ukraiński: <https://www.facebook.com/groups/i.tak.poymut/permalink/825145610908176/> [dostęp: 28.01.2015].

Хто ще не зрозумів, тому кажу – неможливо бути громадянином України, зневажаючи державну мову, наполягаючи на праві „думать и говорить по-русски”. Ніхто не забороняє нам думати і говорити рідною мовою і, писати вірші хоч російською, хоч молдавською... Але державну мову потрібно вивчати – вивчати постійно і ретельно. Успіху вам, друзі!²⁸

Jako główny motyw zmiany modelu zachowania językowego prawie wszyscy wypowiadający się na ten temat wymieniają logikę polityczną i związek z wydarzeniami zimy przełomu 2013 i 2014 roku:

Я русскоязычная украинка. Раньше, до всех этих трагических событий, я даже никогда не задумывалась о том, на каком языке говорю. [...] А сейчас, мой же русский режет мне самой мой слух. Стараюсь чаще говорить на украинском... И теперь русский явно начинает проигрывать²⁹.

Ważnym aspektem zachowania językowego, podkreślanym w wielu wywiadach na ten temat, jest świadome dokonanie tego kroku i wytyczenie specjalnego programu, pomagającego na tej drodze:

Це було цікаво. У йозі є медитація на усвідомленні, коли людина не автоматично виконує дії, а усвідомлено. Перехід на іншу мову – це хороша вправа для мозку і для усвідомлення³⁰.

²⁸ „Kto jeszcze nie zrozumiał, temu powiem – nie sposób być obywatelem Ukrainy, gardząc językiem państwowym, nalegając na prawie <myśleć i mówić po rosyjsku>. Nikt nie zabrania nam myśleć i mówić w ojczystym języku i pisać wiersze, choć po rosyjsku, choć po moldawsku... Ale języka państwowego trzeba się uczyć – uczyć się stale i rzetelnie. Powodzenia wam, przyjaciele!”, <https://www.facebook.com/borkhers/posts/1150053195029505?fref=nf> [dostęp: 09.02.2016].

²⁹ „Jestem rosyjskojęzyczną Ukrainką. Wcześniej, przed tymi wszystkimi tragicznymi wydarzeniami, nigdy nawet nie zastanawiałam się, w którym języku mówię... A teraz mój rosyjski mnie drażni. Staram się częściej mówić po ukraińsku... I teraz rosyjski zaczyna przegrywać”, <https://facebook.com/natalia.natalia.?fref=ufi> [dostęp: 14.12.2017].

³⁰ „To było ciekawe. W jodze istnieje medytacja oparta na uświadomieniu, kiedy człowiek nie automatycznie wykonuje czynności, lecz świadomie. Przejście na inny język – to jest dobre ćwiczenie dla mózgu i dla świadomości”. To są słowa jednego z boha-

Nie mniej ważny wydaje się wzrost prestiżu języka ukraińskiego w świadomości indywidualnej i zbiorowej, przede wszystkim w komunikacji publicznej:

*Зимой 2013–2014 годов публика, приходившая к памятнику Шевченко, говорила почти исключительно по-русски. Но поднимаясь на ступеньки постамента, чтобы произнести речь, эти же люди почти всегда переходили на украинский*³¹.

Zakończyć chciałabym na przywołaniu tezy amerykańskiej badaczki Mary Bucholtz o konieczności zmiany optyki badawczej we współczesnych badaniach socjolingwistycznych i przeniesieniu w centrum analizy zachowania językowego nie „typowego” nosiciela języka, a tego świadomego mówiącego, który sam w swojej działalności i twórczości językowej wprowadza zmiany do uzusu³². Uważam, że pod tym względem bilingwalna twórczość literacka zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ nierzadko w formie skoncentrowanej odzwierciedla tendencje, dostrzegane w uzusie językowym. To się tyczy jak najbardziej przełomowych momentów w historii wspólnoty komunikatywnej, kiedy dokonuje się zmian strukturalnych w systemie funkcji językowych, lecz także odbywa się przewartościowanie w świadomości zbiorowej i indywidualnej języków, w przestrzeni komunikatywnej obecnych.

---

terów artykułu *Jak się nauczyć ukraińskiego*, opublikowanego na stronie BBC. Україна, 23 września 2014, http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/09/140923_ukrainian_language_ko.

³¹ „W zimie 2013–2014 ludzie, którzy przychodzili pod pomnik Szewczenki, mówili prawie wyłącznie po rosyjsku. Ale wchodząc po schodach postamentu, żeby wygłosić mowę, ci sami ludzie prawie zawsze przechodzili na ukraiński”: ze wspomnień uczestnika wydarzeń w Charkowie.

³² Zob. M. Bucholtz, *Why be normal?: Language and identity practices in the community of nerd girls*, „Language in Society” 1999, nr 28, s. 203–223.

Bibliografia

- „Bilingualism”, *The Handbook of Bilingualism*, ed. by T.K. Bhatia, W. C. Ritchie, London 2006.
- Broggi Bercoff G., *Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym*, [w:] *Contributti Italiani al XIII Congresso Internazionale Degli Slavisti* (Ljubljana 15–21 sierpnia 2003), Pisa 2003, s. 325–387.
- Bucholtz M., *Why be normal?: Language and identity practices in the community of nerd girls*, „Language in Society” 1999, nr 28, s. 203–223.
- Kulyk V., *Ukrainian Nationalism since the outbreak of Euromaidan*, „Ab Imperio” 2014, nr 3, s. 93–122.
- Lambart, W. E., *A Social Psychology of Bilingualism* [w:] *Sociolinguistics: the Essential Readings*, Oxford 2003, s. 305–322.
- Masenko Ł., *Język i polityka*, przeł. i red. nauk. A. Bracki, Gdańsk 2012.
- Woolhiser C., *New speakers of Belorussian: Metalinguistic Discourse, Social Identity and Language Use* [w:] *American Contributions to the XV Congress of Slavists*, eds D. M. Bethea, Ch. Y. Bethin, Bloomington 2013.
- Zabrocki L., *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*, Wrocław 1963.
- Герд, А. С., *Введение в этнолингвистику. Курс лекций и хрестомати*, 2-е изд., Санкт-Петербург 2005.
- Карасик В. И., *Языковое проявление личности*, 2-е изд., стер., Москва 2015.
- Караулов Ю. Н., Ю.Н. Филиппович, *Лингвокультурное сознание русской языковой личности. Моделирование состояния и функционирования*, Москва 2009.
- Квятковский А. П., *Поэтический словарь*, Москва 1966, <http://feb-web.ru/feb/kps/kps-abc/kps/kps-1495.htm> [dostęp: 08.12.2017].
- Кирчів Р., *Мовою українського народу* [w:] *Українською мовою натхнені: Польські поети, що писали українською мовою*, Київ 1971.
- Космеда Т., *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*, Львів 2006.
- Кулик В., *В усіх типах медій споживачі віддають перевагу продуктам українською мовою*, <http://detector.media/rinok/article/128765/2017-08-09-v-usikh-tipakh-medii-spozhyvachi-viddayut-perevagu-produktam-ukrainskoymovoyu/> [dostęp: 08.12.2017].

Ленець К.В., *Макаронічна мова* [w:] *Українська мова. Енциклопедія*, Київ 2000, <http://litopys.org.ua/ukrmova/um41.htm> [dostęp: 08.12.2017].

Масенко Л. Т., *Мова і політика*. 2-ге вид., доп., Київ 2004, http://slovoua.com/masenko_mova_politika [dostęp: 08.12.2017].

Остапчук О., „*Сообщества действия*” в украинском коммуникативном пространстве: к вопросу о социолингвистическом прогнозировании в условиях вариативности нормы [w:] *Bydgoskie studia nad pragmatyką językową. 2. Globalizacja a przemiany języków słowiańskich*, red. H. Kurek, M. Święcicka i M. Peplińska, Bydgoszcz 2016, s. 72–89.

Bilingualism in the written text: communicative strategy of the code-switching

The article is devoted to the phenomenon of the bilingualism in the written text, it means intentional usage of two languages in the literary work, requiring high language (and communicative) skills not just from the author, but also from the audience. Under the analysis are different types of the literary bilingualism differing from their communicative strategy and structure of the communicative system as whole. Thus, macaronic poems producing comic effect are related with a such of sociocultural situation, when relations of languages evaluated as “high” and “low” are settled hierarchically. In the regions, where mass multilinguism is based on the longterminated language and culture contacts, bilingual texts often are composed with code-switching registered every time when the “speaker” is changed, because the languages are associated with the certain societal and cultural stereotype. Under the ideal situation of the balanced bilingualism – real or desirable and constructed, for example, in order to formate political solidarity – the bilingual texts are created, where languages are independent, code-switching depends not from the “speaker”, but from the communicative strategy. Deliberate model of language behaviour in such a case has a political or ideological ground and fixes ties between political identity and language consciousness. The analysis has showed, that situation of code-switching in one text is unstable and as such tends to the “mono” linguality.

Key words: multilingualism, literary bilingualism, bilingual text, code-switching, communicative strategy, Ukrainian, Polish, Russian